

ד"ר רבקה רביב

מעשה מרכבה בחצר מקדש שלמה

בין מקדש שלמה למשכן קיימים מספר הבדלים יסודיים ומאמרנו יעסוק באחד ההבדלים, הקשור לכלי הנחושת¹. כלי הנחושת הוצבו בחצר המשכן (ומאוחר יותר בחצר המקדש), וכללו את מזבח העולה והכיור. כל מי שמשווה את מקומם של כלי הנחושת בתיאור המשכן בתורה לעומת מקומם של כלי הנחושת בתיאור מקדש שלמה יכול להתרשם שבמקדש שלמה "עלתה קרנם" של כלי הנחושת בעיני הכתוב. במאמרנו נעמוד על המשמעות העולה משינוי זה ועל משמעויותיו.

א. סדר תיאור חלקי המשכן בתורה

כידוע, כפלה התורה את תיאור המשכן, פעם אחת מתייחס התיאור לציווי לבנות את המשכן, ופעם שנייה התורה מתארת את העשייה עצמה². בתיאור הציווי התורה פותחת בכלי המקדש הפנימיים ומפרטת אותם החל משמות כ"ה, י-מ, עוברת לתאר את יריעות המשכן, קרשיו והפרוכת בפרק כ"ו, ורק בפרק כ"ז מתואר המזבח החיצוני - בפסוקים א-ח, והחצר עצמה - מידותיה, קלעיה ושערה - בפסוקים ט-יט. תיאור הכיור נדחה לפרק ל' והוא כולל חמישה פסוקים בלבד (שמי' ל', יז-כא). בתיאור העשייה פותחת התורה בתיאור עשיית היריעות, הקרשים והמסך (שם ל"ו, ח-לח), ורק לאחר מכן מתוארת עשיית הארון וכלי המשכן הפנימיים

1. הרב י' אריאל, בספרו מקדש מלך, ציין חלק מההבדלים בין המשכן למקדש שלמה ונתן להם טעם, ראה: י' אריאל, "מקדש מלך - עיונים בספר מלכים", חיספין 1994, עמ' 68-72. ועיין עוד: ילקוט שמעוני למלכים א', רמז קפה, שנתן טעם להוספת המנורות, השולחנות, שני הכרובים, שני העמודים, הכיורים והים במקדש שלמה; בפירוש אברבנאל לפרקי המקדש במ"א ו-יז, שנתן טעם להוספת הכרובים במקדש, להוספת קיר פנימי במקום הפרוכת ועוד; בפירוש "משך חכמה" לשם' כ"ז, כ, שנתן טעם להוספת עשר המנורות ועשרת השולחנות. וראה עוד: עי' טל-אור, "אוהל מועד - המשכן - המקדש", שמעתין, 151 (תשס"ג), עמ' 62-66.

2. על היחס בין הפרשיות ראה: ג' אלדד, "ויעשו להם מקדש ושכנתי בתוכו" - לביאור כפילות פרשיות המשכן, מגדים, לב (תש"ס), עמ' 21-30.

(שם ל"ז). בסוף התיאור מצויינת עשיית המזבח החיצוני, הכיור והחצר (שם ל"ח, א-כ).

כדאי לציין שלתיאור עשיית הכיור מקדישה התורה פסוק אחד בלבד (שם ל"ח, ח)! אין זה קובע שהחצר לא נחשבה בעיני התורה, שהרי המזבח החיצוני יכול להיחשב מקום התגלות של הקב"ה לכלל הציבור "וְנִעַדְתִּי שְׁמָהּ לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְנִקְדַּשׁ בְּקִבְדֵי" (שם כ"ט, ג)³, במקביל לקודש הקדשים שהיה מקום התגלות של הקב"ה למשה רבנו: "וְנִוְעַדְתִּי לְךָ שֵׁם וְדַבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַפְּנֵי מִבֵּין שְׁנֵי הַכְּרִבִּים אֲשֶׁר עַל אֲרֹן הָעֵדוּת אֵת כָּל אֲשֶׁר אֶצְנֶה אוֹתְךָ אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (שם כ"ה, כב). ובכל זאת, הרושם הוא שהמשפן עצמו וכליו הם החלק העיקרי במשכן, ואילו החצר פחות נחשבת. הדבר בא לידי ביטוי גם במתכות ששמשו לבניית המשכן וכליו הפנימיים (זהב בכלים הפנימיים וכסף לאדנים) לעומת הנחושת, הפחותה יותר, ששימשה לחצר וכליה (למזבח העולה ולכיור).

ב. סדר תיאור חלקי המקדש בבנייתו בספר מלכים

תיאור בניית המקדש בספר מלכים פותח במבנה המקדש עצמו - קירותיו, מידותיו, חלקיו (דביר, בית, היכל), הכרובים שעשה שלמה, הדלתות, הציפויים - מ"א ו', טו-לה. בפסוק האחרון של התיאור נזכרת בקיצור בניית החצר (שם ו', לו). לאחר מכן מתייחס הספר למשך הבנייה (שם ו', לו-לח), ומיד עובר לתיאור מבנים מפוארים נוספים שבנה שלמה (שם ז', א-יב)⁴.

מכאן ואילך חוזר הספר לתאר פרטים נוספים הקשורים לבניית המקדש, כולם קשורים לחלקים חיצוניים ועשויים מנחושת. ביניהם: שני עמודי הנחושת בפתח ההיכל, שהוא מבנה שהוסיף שלמה למתכונת שנקבעה במשכן - קודש קודשים וקודש (שם שם, יג-כב); הים העומד על שנים עשר בקר, המשמש ככיור (שם שם, כג-כו); עשר המכונות, ששמשו בסיס לעשרה כיורים (שם ז', כז-לט). בפסוקי הסיכום העוסקים ברובם בכלי הנחושת השונים (שם שם, מ-מו) נזכרים בקיצור גם כלי הזהב שהוסיף שלמה לכלי המשכן המקוריים (שם שם, מח-נ)⁵.

3. בדומה לפירושו של רש"י על אתר. מכל-מקום רוב הפרשנים סוברים שניקח התגלות השכינה במשכן קשורה למשכן עצמו ולא לחצר, ראה למשל: רש"י וראב"ע בפירושו הקצר לחומש שמות על אתר.
4. על הקושי בערבוב תיאור בנייני שלמה בתוך תיאור בנין המקדש עמד אברבנאל בפירושו למלכים א' פרק ז' והציע מספר הסברים, וראה רש"י ודעת מקרא על אתר.
5. בדה"א הושלם התיאור ומשתמע ממנו ששלמה הוסיף עשר מנורות זהב ועשרה שולחנות (דה"ב ד', ז-ח).

אם נשווה את התיאורים בספר שמות לתיאור בספר מלכים ניווכח שהתחוללו שינויים רבים במעבר מן המשכן למקדש שלמה, שאחד מהם כבר התרחש במעבר ממשכן המדבר למשכן שילה - שימוש באבן בבניית הקירות⁶ - ורובם התחוללו בימי שלמה. ברצוננו להתמקד בשינוי הנוגע לכלי המקדש החיצוניים העשויים נחושת.

השינוי בא לידי ביטוי קודם כל במספר הפסוקים שהמקרא מתאר כלים אלו - בספר מלכים מוקדשים לתיאור כלי הנחושת 35 פסוקים! לעומתו הקדיש ספר שמות לציווי עשיית המזבח החיצוני והכיור 13 פסוקים בלבד! ולתיאור עשייתם הקדיש הכתוב רק 8 פסוקים! במשכן - שימש כיור אחד לרחיצה ולטהרה ואילו לפעולות הללו עשה שלמה כלים רבים: נבנה ים, שהיה מונח על גבי שנים עשר בקר, שהחליף את הכיור הבודד שבמדבר; נוספו עוד עשרה כיורים, שהונחו על גבי מכוונות, ששמשו בסיס לכיורים. ההפרדה בין הים לעשרת הכיורים במקדש שלמה עשוי להיות מבואר על פי תפקידם השונה של הכיורים: "וַיַּעַשׂ כִּיּוֹרִים עֲשָׂרָה וַיִּתֵּן חֲמִשָּׁה מִיָּמִין וְחֲמִשָּׁה מִשְּׂמָאל לְרִחְצָה בָּהֶם אֶת מַעֲשֵׂה הָעוֹלָה וַדִּיחוּ בָם וְתִים לְרִחְצָה לַכֹּהֲנִים בּוֹ" (דה"ב ד', ו).

ג. תיאור חלקי המקדש שנלקחו בשבי בספרי מלכים ובירמיהו

על חשיבותם של הכלים החיצוניים יעידו גם תיאורי החרבת המקדש בספרי מלכים וירמיהו. בסוף ספר מלכים ובסוף ספר ירמיהו מתאר הכתוב את חלקי המקדש שנלקחו בשבי מלכות בבל. בשני התיאורים המקבילים פותח הכתוב בכלי הנחושת החיצוניים - העמודים, המכוונות, הים, הסירות והיעים, המזמרות והכפות (מ"ב כ"ה, יג-יד; יר' נ"ב, יז-יח). לתיאור כלי הזהב והכסף, שנלקחו בשבי, הוא מקדיש פסוק אחד בלבד (מ"ב כ"ה, טו; יר' נ"ב, יט), ולאחר מכן הוא חוזר לתאר את עמודי הנחושת (מ"ב כ"ה, טז-יז; יר' נ"ב, כא-כג).

התיאור הנרחב של הגליית כלי הנחושת לבבל עם החרבת המקדש יכול להיות מוסבר על רקע העובדה שנבוכדנצר שדד בהתמדה את בית המקדש⁷ ולא נותרו בו כי אם מעט כלי כסף זהב ובעיקר כלי נחושת⁸, שהיו כנראה פחותים

6. משנה זבחים י"ד, ז.

7. שוד המקדש בידי מלכים זרים התחולל לאורך כל תקופת המלוכה ממסע שישק ואילך. על נבוכדנצר עצמו מעיד הכתוב על שלושה מסעי שוד: בימי יהויקים (דני א', ב; דה"ב ל"ו, ז), בימי יהויכין (מ"ב כ"ד, יג), ובחורבן עצמו (מ"ב כ"ה, יג-יז; יר' נ"ב, יז-כג; דה"ב ל"ו, יח).

8. על כך מעיד הכתוב במפורש: "כִּי כֹה אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל הַמְּכַלְתָּי וְעַל הַפְּלִיטוֹת וְעַל יָתֵר הַפְּלִיטִים הַנּוֹתְרִים בְּעִיר הָאֵת: אֲשֶׁר לֹא לָקַחְסָם נְבוּכַדְנֶאֶצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בְּגָלוֹתוֹ אֶת יָכְנָה בֶן יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה מִירוּשָׁלַם בְּבֵלְהָ וְאֶת כָּל חַרְזֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם" (יר' כ"ז, יט-כ).

בעיני יחסית לכלי הזהב והכסף ולכן הוא שאירם במקדש עד להחרבתו.⁹ בפרט את עמודי הנחושת, יכין ובוועז, אי אפשר היה לגזול קודם מאחר והם היו חלק מן ההיכל והיה צורך להחריבו על מנת לנטלם. ובכל זאת הרושם העולה מן הכתובים, שבניגוד לתפיסתו של נבוכדנצר, הגלייתם של כלי הנחושת נחשבה מאוד בעיני הכתוב ועל כן הוא הרחיב בתיאור הגלייתם בבלה.

ד. מעשה מרכבה בכלי הנחושת

כפי שנראה להלן תיאור חלק מכלי הנחושת נקשר לתיאור המרכבה בספר יחזקאל. המושג הבסיסי הקושר בין התיאורים היא הנחושת. בתיאור המרכבה נזכרת רק מתכת אחת - הנחושת - בתיאור רגלי החיות: "וְנִצְצִים קָעִין נְחֹשֶׁת קָלְלִי (יחי' א, ז) ¹⁰".

1. מעשה מרכבה במכונות

כבר חז"ל במדרש שמות רבה (פרשה ל"ג, ד) עמדו על הקשר בין מעשה המכונות לבין מעשה מרכבה בספר יחזקאל¹¹:

9. לפי עדות הכתוב את נבוכדנצר עניינה הנחושת עצמה ולא הכלים והוא לא הסס להתיך את הכלים הכבדים: "וְאֵת עֲמֻדֵי הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר לְבֵית ה' וְאֵת הַמְּכֹנֹת וְאֵת יָם הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר בְּבֵית ה' שָׁפְרוּ כְּשָׂדִים וַיִּשְׂאוּ אֶת כָּל נְחֹשֶׁתָם בְּבִלְהִי (ירי נ"ב, יז).
10. גם אליאור קשרה בין חזון יחזקאל לכלי הנחושת במקדש שלמה, אם כי לדבריה התהליך היה הפוך. לדעתה קודם כל נבנה המקדש במתכונת מסוימת, ועל רקע חורבנו הצפוי נוצר חזון יחזקאל המתאר התגלות שמיימית המבוססת על המקדש הארצי, ואילו אנו נטען להיפך, בניית המקדש במתכונתו נעשתה על פי מודל של התגלות אלוקית. ראה: ר' אליאור מקדש ומרכבה, כוהנים ומלאכים, היכל והיכלות במיסטיקה היהודית הקדומה, ירושלים תשס"ג, עמ' 67-68; הגי' ספרות ההיכלות ומסורת המרכבה, ירושלים 1977, עמ' 171-176.
11. רעיון דומה נמצא גם בשמות רבה (וילנא) פרשה ט"ו, כו: וישב שלמה על כסא ה' למלך (דה"א כ"ט, כג) וכי יוכל אדם לישב בכסאו של הקב"ה מי שנאמר בו יכרסיה שביבין די נורי (דני ז, ט)! אלא מה הקב"ה שולט מסוף העולם ועד סופו ושולט בכל המלכים שנאמר יודוך ה' כל מלכי ארץ (תהי' קלי"ח, ד), כן שלט שלמה מסוף העולם ועד סופו שנאמר יוכל מלכי הארץ מבקשים את פני שלמה וגוי והמה מביאים איש מנחתו (מ"א י, כה), לכך נאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך (דה"א כ"ט, כג), הקב"ה לבושו הוד והדר ונתן לשלמה הוד מלכות שנאמר ויתן עליו הוד מלכותו (דה"א כ"ט, כה), בכסאו של הקב"ה כתיב ידמות פניהם פני אדם ופני אריה (יחי' א, י) ובשלמה כתיב ויעל המסגרות אשר בין השלבים אריות בקרי (מ"א ז, כט), וכתוב אחר אומר יכמעשה אופן המרכבה (שם שם, לג), בכסאו של הקב"ה אין דבר רע נוגע שנאמר ילא יגורך רעי (תהי' ה, ה), ובשלמה כתיב אין שטן ואין פגע רעי (מ"א ה, יח), הקב"ה עשה ששה רקיעים ובשביעי יושב ובכסאו של שלמה כתיב יש מעלות לכסה ויושב במעלה השביעית (מ"א י, יט).

"ויקחו לי תרומה רבי ברכיה פתח לך ה' הגדולה והגבורה וגו' כי כל
 בשמים ובארץ' (דה"א כ"ט, יא) - אתה מוצא כל מה שברא הקב"ה
למעלן ברא למטון,
 למעלן זבול וערפל שנאמר זרעה מזבול קדשך ערפלי' (יש' ס"ג, טו),
 ערפל זמשה נגש אל הערפלי' (שמי' כ, יז), וכתוב 'הבעד ערפל ישפוט'
 (איוב כ"ב, יג), למטון יאז אמר שלמה ה' אמר לשכון בערפלי' (מ"ב ח',
 יב), וכתוב 'בנה בניתי בית זבול לך' (שם שם, יג)
 למעלן 'שרפים עומדים ממעל לוי' (יש' ו', ב), למטון 'עני שטים עומדים'
 (שמי' ל"ו, כ),
 למעלן כרובים שנאמר 'יושב הכרובים' (תה' פ', ב), למטון 'ויהיו
 הכרובים' (שמי' ל"ז, ט),
 למעלן 'והאופנים ינשאו לעומתם' (יח' א', כ), למטון 'ומעשה
 האופנים כמעשה אופן המרכבה' (מ"א ז', לג), וכן 'זהנה אופן
 אחד בארץ' (יח' א', טו),
 למעלן 'ה' בהיכל קדשו' (תה' י"א, ד), למטון 'היכל ה' (יר' ז', ד),
 למעלן 'מלכי צבאות ידדון ידדון' (תה' ס"ח, יג), למטון 'יצאו כל צבאות
 ה' (שמי' י"ב, מא),
 למעלן 'יהי רקיע בתוך המים' (ברי' א', ו), למטון 'זהבדילה הפרוכת לכם'
 (שמי' כ"ו, לג),
 למעלן כסא ה', למטון 'כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו' (יר' י"ז,
 יב),
 למעלן 'היש מספר לגדודיו' (איוב כה, ג), למטון 'ושני אנשים שרי
 גדודים' (ש"ב ד', ב),
 למעלן 'וספור הכוכבים' (ברי' טו, ה), למטון 'זהנכם היום ככוכבי השמים
 לרוב' (דבי' א', י),
 למעלן 'זהנה האיש לבוש הבדים' (יח' ט, יא), למטון 'כתונת בד קודש
 ילבש' (וי' ט"ז, ד),
 למעלן 'חונה מלאך ה' (תה' לד, ח), ולמטון 'כי מלאך ה' צבאות הוא'
 (מלאכי ב', ז),
 למעלן 'במלקחים לקח מעל המזבח' (יש' ו, ו), ולמטון 'מזבח אדמה
 תעשה לוי' (שמי' כ', כ),
 למעלן 'זימתחם כאהל לשבתי' (יש' מ', כב), למטון 'מה טובו אוהליך
 יעקב' (במי' כ"ד, ה),
 למעלן 'נוטה שמים כיריעה' (תה' ק"ד, ב), ולמטון 'עשר יריעות' (שמי'
 כ"ו, א),
 למעלן 'ונהורא עמה שרא' (דני' ב', כב), למטון 'שמון זית זך כתית למאורי'
 (שמי' כ"ז, כ)

ולא עוד אלא שחביבין כל מה שלמטן משל למעלן, תדע לך שהניח מה שלמעלן וירד בשלמטן שנאמר זעשו לי מקדש ושכנתי בתוכם' (שמי' כ"ה, ח), הוי' כי כל בשמים ובארץ' (דה"א כ"ט, יא), ואומר ילי הכסף ולי הזהב אמר ה' עבאותי (חגי ב', ח).

גם תרגום יונתן רומז על הקשר בין המכונות למעשה מרכבה. את הכתוב: "קַמְעָה אֹפֶן הַמְרָקָה" (מ"א ז', לג) הוא מתרגם כך: 'כעובד גלגלי מרכבת יקרא, ורש"י בעקבותיו קושר בין תבנית המכונות למעשה מרכבה ביחזקאל. מהר"י קרא התנגד לקשר הזה וטען בחריפות יתירה כנגד פירוש רש"י¹². מכל-מקום רבים מן הפרשנים¹³ החזיקו בדעתו של רש"י ומצינו ברד"ק, שהטעים על הכתוב "אופן המרכבה" כדלקמן: 'מרכבת הקדש הנראת במראה הנבואה ליחזקאל וכת"י מרכבת יקרא. וראה שלמה בחכמתו מה שראה יחזקאל בנבואתו (רד"ק, מ"א ז', לג)¹⁴.

את הקשר בין המכונות למעשה מרכבה בספר יחזקאל¹⁵ ניתן לבסס אם בוחנים את שני התיאורים במקביל. בתיאור המכונות נזכרות מספר דמויות:

12. ר' יוסף קרא טען כלפי רש"י כך: 'יהוא מעות הישרה לכל שתורת אלוהיו בקרבן, ומהפך דברי אלהים חיים, ומטעה כל ישראל אחריו בפתרונו; הראית מימך אדם, שנתן לו המקום לשון לימודים לדעת לעות את יעף דברי' (ישי' נ', ד), שיאמר לכל דבר המתקשה להבין: רצונך לידע דבר זה! הסתכל בחוקות השמים; כתבניתו אשר אתה מראה למעלה ברקיע, כך תבניתו בארץ!!' (ר' יוסף קרא, מ"א ז', לג).

13. ראה בפירושי רד"ק, רלבי"ג, אברבנאל על אתר.

14. רד"ק תלה כאמור את עשיית המכונות במתכונת המרכבה בחכמתו של שלמה והבחין למעשה בין שתי דרכים לגילוי רזי העולם: דרך החכמה (כמו שלמה) ודרך הנבואה (כמו יחזקאל). מעניין שגם בין חכמינו ז"ל שעסקו במעשה בראשית מצינו שתי דרכים לחשיפת רזי תבל - בדרך הישירה-המיסטית (המקבילה לדרך הנבואה) ובדרך החכמה. התוספתא מתארת את בן זומא שהעיד על עצמו: 'צופה הייתי במעשה בראשית ואין בין מיס העליונים למיס התחתונים אפילו טפח' (תוספתא חגיגה, ב', ו [ליברמן, עמ' 382]). ואילו במדרש תהילים טוענים החכמים שידיעותיו של ר' שמואל בר אבא בשבילי דרקיע אינם כתוצאה מצפייה ברקיע אלא מתוך חכמתו: 'אמר ר' שמואל בר אבא ידע אנא בשבילי דרקיע כשבילי דנהרדעא. וכי שמואל עלה לרקיע! אלא על ידי שהוא יגע בחכמתה של תורה, למד מתוכה מה שיש בשחקים' (מדרש תהילים [בובר] מזמור יט, ד', ו השווה לבבלי ברכות נח, ע"ב). אמנם 'שבילי דרקיע' לא זהים בהכרח למושג מעשה בראשית שבדברי בן זומא, ובכל זאת יש כאן עדות לשתי דרכי חקירה.

15. דיון במשמעותו של התיאור בספר יחזקאל ראה דבריו של בן-ישר בתוך: מי בן-ישר, 'המרכבה בספר יחזקאל וימקדש מעט"י, עיוני מקרא ופרשנות, ד (תשנ"ז), עמ' 9-26, ודבריה של אליאור (לעיל הערה 10).

אריות, בקר, כרובים¹⁶, ויחזקאל מציין במרכבה: אריה, עגל ושור, נשר ואדם¹⁷. כרובים נזכרים במפורש בתיאור המרכבה השני בספר יחזקאל בפרק ח' (יח' ח', א). קשרים נוספים בין המכונות למעשה מרכבה: האופנים (מ"א ז', ל'; ל"ב, ל'ג; יח' א', טו-טז; י"ט, כ-כא), השימוש הרב במספר ארבע, המצוין 8 פעמים בתיאור המכונות (מ"א ז', כז; ל', לב; ל"ד, לח), ובספר יחזקאל 11 פעם (יח' א', ה'; ו', ח'; י', טו; ט"ז, יז), והמושג מרכבה עצמו שמופיע בתיאור אופני המכונות (מ"א ז', לג). המכונות היו כאמור הבסיס עליו הניחו את כיווי הנחושת. בתוך הכיורים היו מים וכדאי לציין שהמים נזכרים בהקשרים רבים בתיאור המרכבה ביחזקאל: "ענן גדול" (יח' א', ד), "הקרח הנורא" (שם, שם, כב), "קול מים רבים" (שם, שם, כד), "בָּעֵץ בָּיּוֹם הַגִּשְׁמִים" (שם, שם, כח).

2. מעשה מרכבה בים

לדעת רלב"ג גם בתיאור הים יש רמזים למעשה המרכבה¹⁸. המושג ים קשור למים, המוזכרים כאמור במעשה מרכבה בספר יחזקאל. וכן שנים עשר הבקר, עליהם הונח הים, חולקו לקבוצות שוות בין ארבע רוחות השמים (מ"א ז', כה), קשורים במידת מה למרכבה בספר יחזקאל בה נזכרו עגל ושור, והיה שימוש רב במספר ארבע.

ה. מעשה המכונות - חידוש או מסורת קדומה

לפי הכתוב בנה שלמה את המקדש על פי תוכנית שהועברה אליו מידי דוד: "וַיִּצְוֶנּוּ דָוִד לְשִׁלְמֹה בְנוֹ אֶת תְּבִנַּת הָאוֹלָם וְאֶת בְּתִיּוֹ וְנִגְזְפוּ וְעֲלִיתִי וְנִדְרָיו הַפְּנִימִים וּבֵית הַכֹּפֶרֶת: וְתִבְנִית כֹּל אֲשֶׁר הָיָה בְרוּחַ עֲמוֹ לְחֻצֹת בַּיִת הַי וְלְכָל הַלְּשָׁכוֹת סָבִיב לְאַצְרוֹת בַּיִת הָאֱלֹהִים וְלְאַצְרוֹת הַקְּדָשִׁים" (דה"א כ"ח, יא-יב). כמו כן נמסרו לו תוכנית מחלקות הכוהנים והלוויים שישדו דוד ושמואל (שם שם,

16. לפי רד"ק הכרובים שבמכונות היו בצורת אדם בעל כנפיים - ראה רד"ק מ"א ז', כט.

17. רד"ק ורלב"ג ציינו את חסרון הנשר בפירושיהם למלכים ורלב"ג נתן לכך טעם.

18. רלב"ג בסיכום תועלות פרקי שלמה הטעים: "והנה היו שנים עשר בקר כמו נושאים הים להעיר על שהכחות השופעות מהעליונים בייב המזלות מנהיגים היסודות וקושרים אותם ועשה להם דמות בקר בדמיון שאמר יחזקאל פני שור מה בדבר החיות עם שכבר העיר בזה בצורה החיונית" (רלב"ג, מ"א י"א, מ). וראה דבריה של אליאור על הקשר בין הים לחזון המרכבה ביחזקאל, בתוך: ר' אליאור, מקדש ומרכבה, כוהנים ומלאכים, היכל והיכלות במיסטיקה היהודית הקדומה, עמ' 68.

י, שם טו, כב)¹⁹. מלבד זאת נמסר לו זהב וכסף לבניית הכלים ומשקל לכל כלי וכלי, ובין כך נמצינו למדים שבמסגרת התוכנית נמסר לשלמה שעליו לעשות מנורות ושולחנות בנוסף על כלי הזהב שבמשכן (שם כ"ח, יד-טז). תכנית זאת מקורה היה בהתגלות: "הפל בכתב מיד הי עלי השפיל כל מלאכות התבנית" (שם שם, יט), שעל פשרה נחלקו הפרשנים. לפי רש"י תוכנית המקדש נתגלתה לשמואל מתוך עיון בכתוב בתורה שנעשה ברוח הקודש (רש"י, שם)²⁰, ואילו רד"ק הציע מספר דרכים להסבירה: יברוח. נבואה כי על פי רוח הקדש ידע כל תבנית הבית, או על ידי עצמו או על ידי שמואל הנביא (רד"ק, שם).

כלי הנחושת לא נזכרים כחלק מהתכנית שהועברה לשלמה, מכל-מקום ספר שמואל מעיד שדוד אסף במלחמותיו נחושת עבור עשייתם (ש"ב ח', י-יא), ולפי ספר דברי הימים נחושת זו שמשוה לעשיית כלי החצר (דה"א י"ח, ח)²¹. מן המקורות עולה אם-כך שדוד מסר לשלמה נחושת לעשיית הכלים מכל-מקום תבנית הכלים לא נמסרה לשלמה, ויתכן שזה חידוש של שלמה, כמו שהסיק רד"ק בנוגע למעשה המכונות: יוראה שלמה בחכמתו מה שראה יחזקאל בנבואתו (רד"ק, מ"א, ז, לג).

לעומתו, יש לציין את תפיסתו של רש"י בפירושו לתורה ממנה משתמע שעשיית כל כלי המקדש, ובכלל זה המכונות, היתה מסורת קדומה מימי משה רבינו: "וכן תעשו (שמי כ"ה, ט) - לדורות אם יאבד אחד מן הכלים או כשתעשו לי כלי בית עולמים, כגון שולחנות ומנורות וכיורות ומכונות שעשה שלמה, כתבנית אלו תעשו אותם" (רש"י, שם)²².

19. בתלמוד הבבלי ציין רבא שעיסוקם המשותף של דוד ושמואל בבית המקדש רמוז כבר בספר שמואל: "דרש רבא, מאי דכתיב: וילך הוא ושמואל וישבו בנויותי (ש"א י"ט, יח), יברמה' (שם שם, יט), וכי מה ענין ניות אצל רמה? אלא, שהיו יושבין ברמה ועוסקין בנויו של עולם" (בבלי זבחים נד, ע"ב). לפי רש"י עיסוקם נסוב על מקום המקדש, וכך רד"ק בפירושו לש"א י"ט, יח.

20. רש"י (שם): "כל מלאכות התבנית (דה"א כ"ח, יט), תבנית הבית חכמי והשכילני כמו תבנית אורך ורוחב וגובה והכל דרש שמואל מן התורה ברוח הקודש כמו ששינו הר הבית היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, דרש אורך החצר מאה באמה ורוחב חמשים בחמשים, חמשים פעמים חמשים הם כ"ה מאות, נ"ל חתכם לחמש רצועות להיות חמש מאות על חמש מאות. והוא מיוסד בסילוק קרובץ של שבת חנוכה, המתחיל מנשה את אפרים ואפרים את מנשה. והכל דרש שמואל ברוח הקודש ולמד לדוד כן".

21. וראה עוד דה"א, כ"ב, ג, טז, שם כ"ט, ב.

22. דברי רש"י מבוססים על דרשת חז"ל על הכתוב בשמות "וכן תעשו" (שמי כ"ה, ט) - "וכן תעשו לדורות", המובאת בתלמוד ירושלמי סנהדרין, פרק א, ג, דף ה, ע"ב, ובתלמוד בבלי שבועות יד, ע"ב - טו, ע"א; שם סנהדרין טז, ע"ב. מכל-מקום לא מצאתי בספרות חז"ל

1. משמעות העתקת מעשה מרכבה לחצר המקדש

התורה מציינת בתחילת פרשת המשכן את מטרת בניינו - השראת שכינה בישראל: "וַיַּעַשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשִׁכְנֹתַי בְּתוֹכָם" (שמי כ"ה, ח). השראת השכינה באה לידי ביטוי בדרכים רבות במשכן: בדיבור ישיר של הקב"ה למשה רבנו בקודש הקדשים²³, בענן סביב המשכן ובתוכו²⁴, באש שירדה מן השמים על המזבח בחוץ²⁵. ובאופן דומה מצינו גם במקדש שלמה, ענן הממלא את הבית²⁶ ואש מן השמים היורדת על המזבח החיצוני בעת חנוכתו²⁷.

השראת השכינה במקדש השפיעה עמוקות על מי שזכה להימצא בקרבתו ועל כן ההימצאות בקרבת המקדש נחשבה למעלה גדולה. לכן חיובה התורה את האדם בישראל להגיע למקדש בהזדמנויות שונות בחייו: ישנו חיוב על הזכרים מישראל לעלות אליו שלוש פעמים בשנה: "שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יִרְאֶה כָּל זָכוֹר אֶל פְּנֵי הָאֵדֶן ה' (שם כ"ג, יז)²⁸; ישנו חיוב לאכול את המעשר (השני) "לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ" (דבי י"ד, כג) במטרה "לְמַעַן תִּלְמַד לִירְאֶה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל הַיָּמִים" (שם); פעם בשבע שנים מצווים כל ישראל להיקהל במקדש "לִרְאוֹת אֶת פְּנֵי ה' (דבי ל"א, יא) וכתוצאה מכך: "וְלָמְדוּ לִירְאֶה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שם, שם, יג).

הביטוי "לִרְאוֹת אֶת פְּנֵי ה'" יכול להשתמע לשתי פנים: להיראות לפני ה', המשרה שכינתו במקדש, וגם במשמעות של ראיית פני ה'. ואמנם רש"י על הכתוב בבראשית על הכתוב "וַיִּקְרָא אֲבְרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא ה' יִרְאֶה אֶשְׁרָאָה" (בר' כ"ב, יד), מבאר: "אשר יאמר היום - שיאמרו לימי הדורות עליו בהר זה יראה הקב"ה לעמו. ובמזמורי תהילים ביקש דוד המלך להיראות לפני ה' במקדש: "צִמְאַה נַפְשִׁי לְאֱלֹהִים לְאֵל חַי מְתֵי אָבוֹא וְאִרְאֶה פְּנֵי אֱלֹהִים" (תהי מ"ב, ג); " וְלָכֹו מַחֲלֵל אֵל חַיִּל יִרְאֶה אֵל אֱלֹהִים בְּצִיּוֹן" (שם פ"ד, ח), ולצד בקשות אלו הוא מתפלל שיזכה גם לחזות בשכינה בבואו למקדש: "אֲחַת שְׂאֵלְתֵי מֵאֵת ה' אוֹתָהּ אֲבַקֵּשׁ שְׁבֹתֵי בְּבֵית ה' כָּל יְמֵי חַיִּי לְחַזוֹת בְּנֹעַם ה'".

מקור לפירוט שבדברי רש"י המובאים לעיל: "אם יאבד אחד מן הכלים או כשתעשו לי כלי בית עולמים, כגון שולחנות ומנורות וכיורות ומכונות שעשה שלמה, כתבנית אלו תעשו אותם", ונראה שזה חידוש מבית מדרשו של רש"י. רד"ק תלה כאמור את עשיית המכונות במתכונת המרכבה בחכמתו של שלמה ולא במסורת עתיקה. יראה שלמה בחכמתו מה שראה יחזקאל בנבואתו (רד"ק, מ"א, ז', לג).

23. שמי כ"ה, כב.

24. שמי ל"ג, ט-י; מן, לד-לה; במי ט', טו-כב; שם י"ב, ה; דבי ל"א, טו.

25. וי' ט', כד.

26. מ"א ח', יא; דה"ב ה', יג-יד.

27. דה"ב ז', א-ג.

28. ובדומה בשמי ל"ד, כג ובדבי ט"ז, טז.

וּלְבַקֵּר בְּהִיכָלוֹ" (שם כ"ז, ד).

יתכן אם-כך שיצירת כלי הנחושת במקדש בתבנית מעשה מרכבה היתה במגמה להמשיך את השראת השכינה גם אל עבר החצר ומתוך כך לאפשר לבאי המקדש ובפרט לבעלי מדרגה בתוכם לזכות ולראות את פני ה'. עד-כה גילוי השכינה המיוחדים במשכן במדבר היו קשורים בדרך כלל ליחידים, בפרט למשה רבנו שזכה לדבר עם ה' לפני ולפנים, או לאירועים חד-פעמיים - למשתתפי חנוכת המשכן, שחזו בעין הממלא את המשכן ובאש היורדת מן השמים. ואילו בבניית כלי הנחושת במתכונת המרכבה אפשר שלמה לכל ישראל ובכל זמן שיעלו למקדש "לחזות בנעם ה'".

אם יצירת כלי הנחושת במתכונת המרכבה נועדה לשם השראת השכינה מחוץ למקדש יש בכך ביטוי להתפשטות הקדושה מן הבית אל מחוצה לו. כדאי לציין שהמגמה הזאת נקבעה לדורות במתכונת של המקדש העתידי בנבואת יחזקאל בפרקים מ"מ"ג, כפי שהראתה גור במאמרה על מקדש יחזקאל²⁹. גור עמדה על כך שמבחינת סדר התיאור והדגשי הכתוב, הנקבעים לפי מספר הפסוקים המוקדשים לכל חלק מחלקי המקדש, עולה שקדושת הבית מתפשטת לחלקים רבים שנוספו מחוצה לו. למגמת התפשטות הקדושה שקבע שלמה יש גם ביטוי בין באי המקדש והפונים דרכו אל ה'.

המקדש לפי שלמה מיועד לכל ישראל ובמצבי החיים השונים וכמו-כן גם לנכרים: "וְגַם אֶל הַנִּכְרִי אֲשֶׁר לֹא מֵעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל הוּא וְבֵא מֵאֲרָץ רְחוֹקָה לְמַעַן שִׁמְךָ: כִּי יִשְׁמְעוּן אֶת שִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְאֵת יְדֹד הַחֲזָקָה וְזִרְעֶךָ הַנְּטוּיָה וְבֵא וְהִתְפַּלֵּל אֶל הַבַּיִת הַזֶּה" (מ"א ח', מא-מב). וגם הרחבה זו נקבעה לדורות, כדברי נבואת ישעיה: "כִּי בֵּיתִי בֵּית תְּפִלָּה יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים" (ישעי נ"ו, ז). לפי פירושו של רד"ק לכתוב בישיעיהו "וּבְרָא ה' עַל כָּל מְכוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מְקַרְאֵה עֲנָן יוֹמֵם וְעֶשֶׂן וְנִגְהָ אֵשׁ לְהִבָּה לְלֶהֱבֵא כִּי עַל כָּל כְּבוֹד חֲפָה" (ישעי ד', ה), התפשטות הקדושה לעתיד לבוא תחרוג אף מעבר לגבולות מתחם המקדש:

וּבְרָא ה' (ישעי ד', ה), מתחילה היה ענן הכבוד חונה במשכן ובבית המקדש אבל בשוב הגלות יראה ענן הכבוד על בתי החכמים והגדולים והחסידיים, וזהו שאמר 'עַל כָּל מְכוֹן הַר צִיּוֹן וְעַל מְקַרְאֵה' (שם) כלומר על כל נכון ונשא בכבוד יושביו ונקרא גם כן המקום ההוא 'מְקַרְאֵה' לפי שנקראים שם העדה לפני החכמים...

כִּי עַל כָּל כְּבוֹד חֲפָה' (שם), פירוש על כל כבוד בתי ירושלים חפה, כלומר תהיה כבוד האל חופף עליהם הענן ביום והאש בלילה. (רד"ק, ישעי ד', ה)³⁰.

29. עי' גור, מקדש יחזקאל, תחומין, ט (תשמ"ח), עמ' 486-511.

30. וראה דבריו גם על הכתוב בזכריה: 'וּלְכַבֹּד אֶהְיֶה בְּתוֹכָהּ' (זכרי ב', ט) - עניין הכבוד החופף עליהם כמו שכתוב בנבואת ישעיה וברא ה' על מכוון הר ציון וגוי (רד"ק, שם).

ז. הסרת המכונות בימי אחז

ספר מלכים מתאר מעשים חמורים שנעשו במקדש ביוזמת המלך אחז וביניהם הפרדת הים מן הבקר והמכונות מהכיורים: "וַיִּקְצֹץ הַמֶּלֶךְ אֶחָז אֶת הַמִּסְקָרוֹת הַמְּכֻלָּוֹת וַיִּסֶר מֵעֲלֵיהֶם אֶת הַכִּיֹּר וְאֶת הַיָּם הוֹרֵד מֵעַל הַבְּקָר הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר תַּחְתֵּיהָ וַיִּתֵּן אֹתוֹ עַל מַרְצֶפֶת אֲבָנִים" (מ"ב ט"ז, יז). מעשה זה יכול להתפרש מתוך רצון לבזות את עבודת ה'³¹. מכל-מקום לאור הכוונה המעמיקה הגלומה בהצבת הכיורים על המכונות והים על הבקר יתכן וכוונתו של אחז היתה חמורה אף יותר והוא ביקש לצמצם את השראת השכינה במקדש.

ח. מסקנות

החשיבות הרבה שנתן המקרא לכלי הנחושת, ובפרט למכונות, במקדש שלמה, הן בתיאור עשייתם והצבתם בחצר והן בתיאור הגלייתם בשעת החורבן, מוסברת אם-כך, לאור המשמעות המעמיקה של כלים אלו. בנוסף לתפקידם ככלי שרת במקדש שימשו כלים אלו להשראת השכינה בחצר בית ה', וביטאו את התפשטות הקדושה אל עבר החצר. שלמה המלך באמצעות מסורת קדומה או בעזרת חכמתו שחבקה עולם, התקין במקדש כלים באמצעותם יכלו עולי הרגל "לַחֲזוֹת בְּנֶעֱם ה' (תהי' כ"ז, ד).

הבבלים, שעניינם הגס היה רק בנחושת עצמה, לא העלו בדעתם שבהרס כלי הנחושת ובהגלייתם הם פוגעים בכלים המשמשים להתגלות השכינה. התיאור המפורט של כלי הנחושת שהוגלו בבבל בספר מלכים יכול אם כך לבטא את הצער העמוק בפגיעה שפגעו הבבלים בהופעת השכינה בעולם.

המשמעות הגלומה בכלים אלו עשויה להיות הסיבה שכני הכיורים כונו במקדש שלמה 'מכונות'³², משום שכינוי זה הלם היטב את המשתמע מן הכתוב:

"תִּבְאֲמוּ וְתִסְעֲמוּ בְּהַר נְחֹלְתָךְ מִכֹּון לְשִׁבְתָּךְ פְּעֻלַּת ה' מִקְדָּשׁ אֲדָנִי כֹנֵנוּ וְדִידִי" (שמי' ט"ו, יז).

31. כך רד"ק על אתר.

32. בתורה מכונה הבסיס עליו הועמד הכיור 'כף' ולא 'מכונה' (שמי' ל; ח; שם ל"א, ט; שם ל"ה, טז; שם ל"ט, שם מ; יא; ו"י ח; יא).